

УДК – 070:316.773

*ОКСАНА КУШНІР, асистент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ “ДУКЛЯ” (ПРЯШІВ, 1953–2004 РР.)

У публікації окреслено проблеми становлення і розвитку критичного дискурсу журналу “Дукля” за 1953-2004 роки. Досліджено специфіку літературно-критичного мислення авторів часопису з урахуванням специфіки українського літературного процесу у Словаччині.
Ключові слова: літературний процес, літературна критика, художня література.

В публикации выделены проблемы создания и развития критического дискурса в журнале “Дукля” на протяжении 1953-2004 годов. Изучены особенности литературно-критического мышления авторов издания в связи со спецификой украинского литературного процесса в Словакии.
Ключевые слова: литературный процесс, литературная критика, художественная литература.

The problems of the establishment and development of critical discourse of Duklya journal during 1953–2004 years are outlined in the article. The specificity of the author’s literary-critical reflection with the accounting of the peculiarities of the Ukrainian literary process in Slovakia are investigated.
Key words: literary process, literary criticism, artistic literature.

Факт існування літературної критики з моменту зародження художньої літератури обумовлює незаперечне значення критичної діяльності для розвитку мистецтва слова. Літературна критика – вагома й органічна частина літературного процесу, оскільки, відповідно до своєї природи, об’єкта дослідження, основних функцій, властивостей, вона впливає на кожну з ланок мистецької творчості: дійсність – письменник – твір – читач – дійсність. Між літературною критикою і художньою літературою діалектичне відношення: критика впливає на розвиток літератури, сприяє наближенню її до читача, а художня література стимулює критичні дослідження [5, 68].

Український літературний процес у Чехо-Словаччині після 1945 року був формований слабкими літературними традиціями Закарпаття, мізерними задатками таланту у більшості авторів, неестетичним розумінням специфіки, ваги і значення художньої літератури, неіснуванням, а пізніше – невимогливістю літературної критики до художньої творчості. До того ж всеохопний позалітературний чинник – розуміння літератури як “частини загальнопролетарської справи”, як ілюстрації до партійних гасел і настанов [2, 195-196]. Відтак післявоєнна літературна критика словацьких українців задовольнялась самим фактом існування (чи виникнення) української художньої літератури в Чехо-Словаччині, зафіксованим у численних повідомленнях, анотаціях, поверхових рецензіях.

Такий розвиток літературної критики безпосередньо визначався станом української преси країни. Загально відомо, що критика здійснює свої функції, реально впливає на читачів і художню творчість лише тоді, коли вона “є складовою системи духовних комунікацій суспільства” [16, 42], у даному випадку національної меншини, тобто коли матеріалізується на сторінках літературної періодики. Рівень літературної критики визначає рівень літературної періодики, а літературна періодика формує літературну критику.

Становлення і розвиток критичної гілки в українському літературному процесі Чехо-Словаччини пов’язане з виникненням і функціонуванням журналу “Дукля” [9]. Отже, **актуальність** дослідження зумовлена тим, що часопис “Дукля” як єдиний літературний та літературознавчий друкований орган словацьких українців з другої половини ХХ століття став центром розвитку української літературно-критичної думки на Пряшівщині.

Зважаючи на поодинокі зацікавлення українських та чехо-словацьких науковців заявленою проблемою (Ю. Бача [2], О. Зілинський [10], О. Рудловчак [15]), **методологічно основу** для вивчення теми формують праці теоретиків літературної критики: Баранова В.І., Бочарова А.Г., Суровцева Ю.І. [1; 16], Борєва Ю. [3], Брюховецького В.С. [4], Гром'яка Р.Т. [6; 7], Кучми Н.З. [12], Моторнюка І. [14] та інших.

Видавці часопису “Дукля”, формуючи критичний відділ часопису, керувалися власним розумінням естетичних проблем, суті літератури та її значення у суспільстві, а також рівнем духовної культури свого часу, що в умовах національної меншини залежав передусім від суспільно-політичних та історичних обставин життя етнічної спільноти. У зв'язку з цим процес розвитку літературної критики видання не був однорідний та рівнозначний.

Відтак, **метою** даного дослідження є простежити розвиток літературно-критичного мислення словацьких українців на сторінках журналу “Дукля” відповідно до динаміки півстолітнього загальнолітературного життя громади.

На початку 1950-х для літератури словацьких українців, яка щойно виникала, критика повинна була стати “керманичем” (І. Франко), регулятором і дослідником. Силою власного мислення вона мала б продовжити і розвинути думки, висловлені в художній творчості, розкрити для неї широкі горизонти у суспільній свідомості; мала б бути максимально об'єктивною, узагальненою, автономною діяльністю, із філософським підґрунтям, чітко окресленою системою критеріїв і завдань до оцінки літературних явищ [9. – 1965. – № 3. – С. 1-3]. Натомість літературна критика перших трьох років існування альманаху “Дукля” відставала від художньої практики і не була спроможна її осмислити й гідно оцінити, виступала лише реєстратором літературних фактів у численних бібліографічних замітках, анотаціях-повідомленнях про вихід з друку нової книжки, про її тему, авторський задум і короткий зміст.

Таку ситуацію зумовили як низький рівень художньої творчості – безпосереднього об'єкта критичного аналізу, так і відсутність групи кваліфікованих критиків. Принагідні міні-рецензії, рідше звичайні журнальні рецензії писали Ф. Ковач, І. Волощук, А. Шлепецький, М. Мольнар, які, під впливом радянського авторитетного розуміння літератури як “художньої” ілюстрації партійних гасел і постанов, по-школярськи копіювали і радянську догматичну критику. Максимум зусиль спрямовували на переповідання змісту й оцінювання творів за їх прикладним значенням і т. зв. “політичними” вартостями (рівень суспільної заангажованості автора, “актуальна тематика”, чи твір “вірно відбиває дійсність”, чи є в ньому “типовість”, яка його виховна роль, риторика всеохоплюючого прославлення й урочистості, пафосне декларування абсолютного щастя і гармонії) [13, 95].

Продукуючи таким чином публіцистичний вектор критики [14], рецензенти майже не звертали уваги на формально-художні пошуки письменників, стильову специфіку творів, їх місце у загальноукраїнському й чехо-словацькому літературних процесах. Тому аргументація оцінок була неглибокою, однобічною, а відтак – непереконаливою.

Цей пласт критичного доробку “Дуклі” складали передусім виступи радянських “поціновувачів” пражської літератури, часто передруковані з радянських джерел. З них виділяється публікація О. Микитенка “Результати перших спроб” про творчість Ф. Іванчова [9. – 1956. – № 1. – С. 140-152], яка засвідчила початок літературознавчого аналізу творчості українських письменників Чехо-Словащини.

Така критика “благословляє” до друку на сторінках “Дуклі” багато “псевдолітератури” дуже низької художньої вартості: панегіричні ліричні вірші на патріотичну й соціальну тему, оповідання, нариси, публіцистичні статті про трагізм війни й мирні будні розбудови “соціалістичного суспільства”, про соціальні перетворення й конфлікти на селі. Це дало підстави О. Зілинському окреслити роль альманаху на цьому етапі франківським визначенням “заїжджа корчма” [9. – 1965. – № 2. – С. 99], до якої прибиваються однотипні, безликі твори авторів-початківців. Тому у перші роки функціонування альманаху немає підстав говорити про існування на його сторінках літературної критики як повноцінної галузі науки про літературу.

Більш-менш глибокі критичні розвідки про українське письменство Словащини з'являються в “Дуклі” одразу після XX з'їзду КПРС (1956), який зініціював активний процес формування місцевої літературної критики. У наступні кілька років в оглядових замітках, відгуках, рецензіях Ф. Ковача [9. – 1957. – № 2], В. Хоми [9. – 1957. – № 3; 1958. – № 4], Ю. Бачі [9. – 1957. – № 3], І. Волощука [9. – 1958. – № 2, 3, 4], І. Мадинського [9. – 1959. – № 2] формується нове розуміння специфіки і завдань критики, закладаються основи критичних традицій, на які можна буде опертися дослідникам і молодим літераторам. “Вопрос повышения идейного и художественного уровня литературы, – писал І. Волощук, – это вопрос также литературной науки и литературной критики

и не в последней мере вопрос всей общественности. Литература – это общественное дело” [9. – 1958. – № 4. – С. 5].

Тогочасна дуклянська критика значно випередила художню практику й висунула цілий ряд нових вимог до авторів і критеріїв літературних творів. Передусім домінування естетичного розуміння літератури підняло питання рівня її художності, сприяло якісному зростанню мистецького відображення світу, на зміну ілюстративності та схематизму розповіді, загальних персонажів пропонувалися правдиві суспільні типи, які живуть і діють у конкретних історичних умовах, відтворення всебічного розвитку їхніх характерів, робився акцент на індивідуальному стилі автора, його формальних пошуках.

Нове розуміння суті літератури породило кардинально інший підхід до оцінки художніх творів. Найбільшим досягненням української літературно-критичної думки Чехо-Словащини кінця 50-х – 60-х років минулого століття стала нова система критеріїв пражського письменства – високих, максимально об’єктивних, вимогливих, єдиних для всіх літературних явищ. Вже у 1958 році І. Волошук у виступі на конференції про місцеву українську літературу підкреслив: “Некоторые читатели и даже писатели, в числе первых и я, считали, что наша литература молода, что писатели и поэты почти все новички на литературном поприще, а, следовательно, нечего к ней предъявлять больших претензий, нужно найти мерку – малую, местную, областную мерку, с приложением которой и малая литература может показаться великой. Но как показалось, от такой мерки не выиграли ни читатели, ни писатели, ни самая литература.

У нас же... вышло так, что, скажем, Зозуляк старался писать лучше Лазорика, Лазарик – лучше Зозуляка, а Мацынский – лучше их обоих и стрелка роста замыкался в круг. Поэтому, – заявив Волошук, – я хотел бы применить к ней (к лирике – О. К.) такую мерку, какую мы применяем к лучшим представителям советской украинской и чехо-словацкой поэзии” [9. – 1958. – № 3. – С. 77-78].

1960-ті роки остаточно звільнили пражське письменство від засилля “місцевих критеріїв”, у яких насправді були “заховані примітивізм, провінціалізм, вузьке утилітарно-функціональне розуміння завдань художньої літератури, старе розуміння виховної функції літератури, ігноранція її специфіки як мистецтва”, – і закріпили, за словами Ю. Бачі, міцні позиції літературознавчих критеріїв, чинних на терені всієї словесності [9. – 1990. – № 4. – С. 41]. Художні твори схвалювалися за їх естетичні, мистецькі вартості, які впливали з іманентних закономірностей літератури як мистецтва слова.

Тоді на сторінках журналу “Дукля” формується професійна літературна критика – вперше розгортається дискусія, де у співставленні народжуються справжні мистецькі вартості, які сприяють зростанню естетичного смаку авторів та читачів, регулюють творчий процес і активно впливають на суспільно-політичне, культурне, моральне життя української спільноти. У рецензіях, полемічних виступах (н-д, навколо роману М. Шмайди “Тріщять криги” [9. – 1958. – № 4]), проблемних оглядах, публіцистично гострих аналітичних статтях А. Червеняка [9. – 1964. – № 1; 1965. – № 2], В. Хоми [9. – 1961. – № 3, 4; 1965. – № 2, 4; 1967. – № 1], І. Мацинського [9. – 1964. – № 4, 5; 1965. – № 1], Ф. Гондора [9. – 1963. – № 1, 4], М. Гиряка [9. – 1960. – № 4], М. Мольнара [9. – 1964. – № 2, 4], Ю. Бачі [9. – 1961. – № 1, 4; 1964. – № 3; 1965. – № 1, 5], О. Зілінського [9. – 1965. – № 2, 3; 1966. – № 4; 1968. – № 1] окреслюється нове розуміння специфіки й суспільного значення художньої літератури, питання теорії відображення й художньої правди, її зв’язку з життям, переоцінюються поняття народності й національності в мистецтві, переборюється тенденція до регіональної замкнутості, подаються нові шляхи творчого переосмислення власних традицій, засвоєння здобутків загальноукраїнської та світової культури.

Зміна мистецьких орієнтирів, що супроводжувалася об’єктивними оцінками з пера літературних критиків, сприяла появі в “Дуклі” протягом 1960-х високохудожніх зразків творчості Є. Бісс, І. Мацинського, С. Гостиняка, В. Гренджі-Донського, М. Шмайди, Ф. Лазорика, Ю. Бороліча, Ф. Іванчова, Й. Шелепця, Й. Збіглея, В. Дацея, І. Галайди. Можливо, й не всі твори відзначалися винятковими художніми вартостями, але вирізнялися прагненням глибоко проникати у складність життя й людських відносин, відтворювати внутрішній світ персонажів, всебічно розкривати динамічний розвиток їхніх характерів у майстерних, естетично яскравих образах.

Бурхливий розвиток критичної думки не тільки активно впливав на художню практику, а й закладав основи теорії літературної критики. Теоретичні пошуки О. Зілінського, В. Хоми, Ю. Бачі ґрунтувалися передусім на розумінні специфічної природи і завдань художньої критики, засад її функціонування. Це обґрунтовувало необхідність заглиблення у теорію і психологію творчості, які в умовах національної меншини акумулювалися в публіцистичну критику.

У часописі “Дукля” велися численні дискусії про основні моменти літературної критики: її

місце в літературному процесі, позиції критика при ідеологічній заангажованості та естетичній світоглядній парадигмі, критерії оцінювання. Основні норми критики як автономної області літературної творчості, в основі якої вміння бачити й інтерпретувати глибинне значення одиничних явищ, окреслив О. Зілінський у статті “Якою має бути критика?” [9. – 1965. – № 3]. Підкресливши важливість критики в епоху змін, шукання нового шляху мистецького поступу, цінність усіх критичних різновидів (рекомендації, коментаря, догматичного й літературно-історичного), автор виділяє найбільшу необхідність у “критиці-паралельній творчості”, яка “продовжує й розвиває, переносячи на інший ґрунт, думки, висловлені в художній літературі, доповнює й модифікує їх силою власного мислення” [9. – 1965. – № 3. – С. 1]. Як “творче мислення”, в результаті якого створюється “логічний синтез” художніх образів та логічних ідей, така критика мислилась здатною стимулювати і корегувати літературний процес завдяки своїй відкритості до мистецьких вартостей інших народів, їх об’єктивній оцінці і трансформації з огляду на місцевий ґрунт. Способом існування такої критики уявлявся “процес”, який творять “хоч двоє людей з різною концепцією оцінки цілого комплексу літературних явищ...” [9. – 1965. – № 3. – С. 3]. О. Зілінський вважав дискусію адекватним способом існування критики. На його думку, тільки різність поглядів, дисонування критичних голосів формулюють справжні вартості окремих творів, з яких формується індивідуальний образ письменника.

Сформульовані О. Зілінським положення розвитку літературної критики глибше розглянуті у пізніших працях: О. Зілінський у проблемно-оглядовій статті “Досягнення й перспективи нашої літературної критики” [9. – 1966. – № 4] виявляє рівень практичної реалізації нових вимог до критики, простежує формування її діалектичного струменя у процесі взаємозв’язку об’єктивних літературознавчих критеріїв та суб’єктивних інтерпретацій; В. Хома у статті “Чи потрібно дискутувати” [9. – 1967. – № 1] полемізує з О. Зілінським щодо критеріїв оцінки творів, з А. Червняком щодо засобів красного письменства і критики як окремих видів літературної діяльності, підкреслює роль критики у взаєминах літератури й читача; Ю. Бача в доповідях “Критику – на вищий рівень” [9. – 1990. – № 4], “Не лише автор, але й літературна критика має свої права та обов’язки!” [9. – 1995. – № 1] простежує панораму літературно-критичних метаморфоз 60-х-поч. 90-х років стосовно ключової проблеми критеріїв оцінки творів, формулює необхідність нової історії літератури, яка повинна ґрунтуватися на справжніх, художньо-естетичних досягненнях, виділених критикою з контексту поточного літературного розвитку.

Вторгнення у 1968 році у Чехо-Словаччину радянських військ зруйнувало відрадіні тенденції оновлення культурно-національного життя української громадськості, повернуло його на одне, а то й два десятиліття назад. З літературного процесу були вилучені кращі його представники, позбавлені роботи І. Мацинський, М. Мушинка, Ю. Бача, В. Дачей, Й. Шелепець, М. Шмайда, С. Макара та інші. На арені літературного розвитку головні позиції посіли І. Прокіпчак, В. Зозуляк, М. Роман, які активно продукували художньо безвартісні тексти, з бідною творчою уявою, схематичними сюжетами, стереотипними персонажами, зате на “актуальну” тему.

Широку дорогу до громадськості таким творам відкривала тогочасна літературна критика, яка й далі розвивалася передусім на сторінках “Дуклі”. Літературно-критичні метаморфози 1970-х–1980-х років звели нанівець усі попередні досягнення і що найгірше, – відступили від “справжніх художніх критеріїв”. На думку Ю. Бачі, “навіть відкинення усіх найактивніших представників літератури з літературного життя на повних 10 чи й більше років не призвело б до тих втрат, до яких дійшло з втратою критеріїв...” [9. – 1990. – № 4. – С. 41]. Місцева критика знову повернулася в лоно публіцистики: керувалася ідеологемою “ідейності” в розумінні літератури, а свою функцію зводила до поблажливої опіки (“щоб когось не образити”) оспівувачів партійних рішень [9. – 1995. – № 1. – С. 24]. До того ж, виступаючи своєрідним містком між реальністю і художнім світом, вживаючи промистецьки завуальовані гасла й ідеї, критики журналу “Дукля” насправді проводили радянські теоретичні настанови, вважаючи своєю метою впливати на свідомість читачів, виховувати “нову” людину – будівника соціалістичного суспільства.

Тогочасну літературну критику часопису творили Ф. Ковач [1987. – № 3], М. Роман [1984. – № 1; 1985. – № 3, 5; 1987. – № 2; 1988. – № 4, 6]. В. Поп [1986. – № 2] та інші. Їм належать поверхові рецензії-анотації на окремі видання та оглядові праці про життя і творчість письменників, у яких критичний аналіз знову зводився до висвітлення місцевої тематики й суспільної проблематики, поцінування художніх творів за т. зв. місцевими критеріями, з опорою на провінційність літератури чехо-словацьких українців. Основну увагу було зосереджено на суспільно-політичній заангажованості, на консолідації літературного процесу, а не на розвитку задатків естетичного мислення та художнього зображення обраної теми. У журналі не розгорталась дискусія щодо проблем розвитку всього українського літературного процесу чи літературного

життя українців Пряшівщини, полеміка про художню вартість та особливості певних творів, майстерність окремих авторів.

У результаті – двадцять років бездіяльності й застою в українському літературному житті, наслідки яких ще довго давали про себе знати після “празької весни” 1989 року. Протягом останнього десятиліття минулого віку й до сьогодні українська літературна громадськість Словаччини намагається переглянути, очистити, по-новому прочитати критичну спадщину.

Критичне мислення часопису модифікується у ХХІ столітті, коли першочерговим завданням критиків надалі залишається належна оцінка дотеперішнього письменницького доробку словацьких українців, для чого передусім переформулюється система мистецьких критеріїв. За словами Ю. Бачі, сучасна критика “мусить остаточно розібратися в своїх критеріях і завданнях по оцінці нашої літератури” [9. – 1995. – № 1. – С. 24]. Відтак, взявши за основу все позитивне з 1960-х років, такі сучасні провідні критики, як Ю. Бача [1990 – № 4; 1995. – № 1], І. Галайда [1991. – № 2; 1992. – № 6], М. Мушинка [1990. – № 5; 1993. – № 1], М. Неврлий [1992. – № 1, 2; 1995. – № 5], В. Хома [1990 – № 5; 1995. – № 5; 1996. – № 5], прагнуть найперше окреслити систему своїх критеріїв і завдань щодо оцінки літературних явищ.

Таким чином, понад 50 років критичний відділ часопису “Дукля” репрезентували різні з точки зору рівня професійної майстерності та ідейно-естетичних позицій постаті: Ю. Бача, І. Волощук, І. Галайда, М. Гиряк, Ф. Гондор, М. Ілюк, О. Зілінський, Ф. Ковач, В. Коман, В. Копчак, І. Мацинський, М. Роман, Ю. Хома, А. Червеняк, А. Шлепецький та інші. У текстах різних жанрів вони представляли величезний спектр поглядів на специфіку мистецтва слова, його зв’язок з життям, роль і місце у суспільстві, своєрідність української літератури Словаччини, її ідейно-тематичне й жанрово-стильове розмаїття, перспективи подальшого розвитку, ставили нові вимоги щодо літературних критеріїв і тим самим сформували українську літературну критику (ширше – літературознавство) Словаччини. Розмах і наполегливість критичного мислення вказали на його актуальність не тільки для літератури українців Словаччини, але й для міжлітературних взаємин сусідніх народів і на авангардну роль місцевої преси у духовних процесах.

Це ще раз підкреслює важливість нашого дослідження і визначає спрямованість майбутніх наукових пошуків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баранов В. И. Литературно-художественная критика: учеб. пос. / В. И. Баранов, А. Г. Бочаров, Ю. И. Суровцев. – М.: Высшая школа, 1982. – 207 с.
2. Бача Ю. А. З історії української літератури Закарпаття та Чехо-Словаччини / Ю. А. Бача. – Presov: Filozoficka Fakulta Presovskej Univerzity, 1998. – 277 с.
3. Боров Ю. О роли критики в литературном процессе / Ю. Боров // Современная литературная критика: Вопросы теории и методологии: сб. статей / АН СССР, Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького; [ред. кол.: В.В. Кожин (отв. ред.) и др.]. – М.: Наука, 1977. – С. 194–214.
4. Брюховецький В. С. Специфіка і функції літературно-критичної діяльності / В. С. Брюховецький. – К.: Наук. думка, 1986. – 171 с.
5. Бурляй Ю.С. Літературна критика, її метод / Ю.С. Бурляй // Радянське літературознавство. – 1980. – № 6. – С. 62–73.
6. Гром’як Р. Т. Естетика і критика. Філософсько-естетичні проблеми художньої критики / Р.Т. Гром’як. – К.: Мистецтво, 1975. – 224 с.
7. Гром’як Р. Т. Громадянськість і професіоналізм (Соціальна відповідальність критики): літ.-крит. нарис / Р.Т. Гром’як. – К.: Рад. письменник, 1986. – 204 с.
8. Дорошенко І. Завдання літературної критики / І. Дорошенко // Українське літературознавство: між-відом. республік. зб.: Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 1987. – Вип. 48. – С. 13–20.
9. Дукля. – Пряшів (Словаччина), 1953. – 2004.
10. Зілінський О. Критика / О. Зілінський // Література чехословацьких українців (1945–1967). Проблеми й перспективи. – Словацьке педаг. вид-во в Братиславі. Відділ укр. літ. в Пряшеві, 1968. – С. 93–101.
11. Клочек Г. Д. У світлі вічних критеріїв (Про систему критеріїв оцінки літературного твору) / Г. Д. Клочек. – К.: Дніпро, 1989. – 221 с.
12. Кучма Н. З. Літературна критика в Західній Україні 20-30 рр. ХХ ст.: монографія / Н. З. Кучма. – Тернопіль: ВВ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2004. – 232 с.
13. Література чехословацьких українців (1945–1967). Проблеми й перспективи. – Словацьке педаг. вид-во в Братиславі. Відділ укр. літ. в Пряшеві, 1988. – 128 с.
14. Моторнюк І. Літературна критика в системі журналістики / І. Моторнюк // Вісник Львівського ун-ту. Серія журналістика / М-во освіти і науки України, ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2002. – Вип. 22. – С. 145–150.

15. Рудловчак О. Біля джерел сучасності. Роздуми, статті, нариси / О. Рудловчак. – Словацьке педаг. вид-во в Братиславі. Відділ укр. літ. в Пряшеві, 1981. – 420 с.
16. Суровцев Ю. И. О научно-публицистической природе критики / Ю. И. Суровцев // Звезда. – Санкт-Петербург. – 1975. – № 4. – С. 40–52.